

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt. Ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego na Ukrainie w latach 1991 – 2022

Praca przygotowana pod kierunkiem
Prof. dr hab. Jolanty Itrich-Drabarek

1. Główny cel badawczy, zasadniczy cel teoretyczny oraz założenia badawcze

Celem pracy jest przeprowadzenie analizy systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w odniesieniu do dziedzictwa, które po 1945 roku znalazło się poza granicami Rzeczypospolitej, przede wszystkim na terenie Ukrainy. W pracy omówiono między innymi w jaki sposób wykształcił się system ochrony dziedzictwa kulturowego za granicą oraz jego otoczenie instytucjonalno-prawne. Niezwykle istotne było również przeanalizowanie uwarunkowań polityczno-prawnych na Ukrainie, gdzie nad zabytkowymi obiektami prowadzone są prace konserwatorskie i restauratorskie. Równie ważne było przedstawienie podmiotów uczestniczących w tych zadaniach, takie jak: administracja publiczna, instytucje kultury, organizacje pozarządowe czy związki wyznaniowe. Pytaniem, na które poszukiwano odpowiedzi jest to, w jaki sposób dziedzictwo dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej wpływa na tożsamość narodową i jakie ma znaczenie dla państwa polskiego i jego społeczeństwa.

Okres, który został ujęty w pracy wyznaczały dwie daty. Pierwszą z nich był rok 1991, kiedy powstała niepodległa Ukraina, co pozwoliło na ujęcie badanej materii jako przedmiotu stosunków bilateralnych, a także pozwalało na zbadanie systemu ochrony dziedzictwa obydwu państw. Datą graniczną dla prowadzonych zadań państwa w tym obszarze był rok 2022, kiedy na nowo wybuchła wojna Ukrainy z Federacją Rosyjską i kiedy działania wojenne istotnie wpłynęły na przemodelowanie współpracy polsko-ukraińskiej i prowadzonych działań.

Realizację ochrony dziedzictwa kulturowego badano zakładając, że jest to proces ciągły, przechodzący przez różne fazy, od doraźnego wsparcia inicjatyw społecznych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, aż po stworzenie systemu grantowego, gwarantującego finansowanie projektów zagranicznych i powołanie specjalnej instytucji, której powierzono to zadanie. Aktywność społeczna została również ujęta w tej analizie, ponieważ to właśnie na niej w dużej mierze opiera się w realizacja projektów na Ukrainie. Jednak szerokie rozumienie dziedzictwa

kulturowego spowodowało, że polityka państwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego za granicą również została przedstawiona przez pryzmat ochrony dziedzictwa niematerialnego, a co za tym idzie wsparcia dla mniejszości polskiej na Ukrainie oraz jako jeden z tematów polityki pamięci, realizowanej chociażby w wymiarze edukacji, działalności muzealnej i ochrony miejsc pamięci.

Zgodnie z wymiarem praktycznym nauk o polityce i administracji analiza poddaje pod ocenę dotychczasowe doświadczenia prowadzonej polityki w tym obszarze, nie tylko rozpatrując teoretyczne funkcjonowanie systemu, ale przebieg i rezultaty zrealizowanych projektów, przy uwzględnieniu wielu zmiennych i trudnych uwarunkowań. Praca zawiera także ujęcie od strony aksjologii politycznej, czyli stara się dociec czym dla obecnej Rzeczypospolitej jest spuścizna za wschodnią granicą, jak wpływa ona na tożsamość i więź z Polakami mieszkającymi na Ukrainie.

Szczególną rolę zwrócono na relacje pomiędzy instytucjami państwowymi realizującymi zadania w ochronie dziedzictwa kulturowego i polityki pamięci oraz na dysfunkcje i braki w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego za granicą.

2. Uzasadnienie wyboru tematu oraz znaczenie dla dyscypliny

Od 1989 roku stało się możliwe prowadzenie badań nad dziedzictwem kulturowym za wschodnią granicą Polski. Temat ten podejmowany był ze względu na swój wieloaspektowy charakter przez różne dyscypliny nauk społecznych i humanistycznych, jednak nie został dotychczas poddany analizie jako zadanie państwa, do którego Polska się zobowiązała, a które musi być umiejscowione nie tylko w określonej sytuacji politycznej, czyli w relacji z państwem ukraińskim, ale także jest realizowane przez polski system ochrony dziedzictwa kulturowego, który wykształcił się przede wszystkim w ostatnich 20 latach, czyli od uchwalenia ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku. Jednocześnie spory wpływ na kształt systemu miały doświadczenia historyczne, których geneza sięga XIX wieku.

Nauka o polityce i administracji wydają się być odpowiednią przestrzenią do badania tego problemu, jako że obszar kultury zawsze pozostawał w kręgu zainteresowań polityków i jest wykorzystywany do budowania świadomości i tożsamości wspólnoty narodowej. Dziedzictwo kulturowe to przestrzeń, w której zachodzą procesy o charakterze społecznym, kulturowym, politycznym i ekonomicznym. Polityka prowadzona w tym obszarze jest bardzo wrażliwa i ograniczona różnymi barierami natury politycznej, społecznej i ekonomicznej. Samo rozumienie kultury i roli państwa w tym obszarze zmieniało się w ciągu ostatnich 30 lat, począwszy od pierwszych lat transformacji, gdzie traktowano ją mniej priorytetowo od innych polityk, do chwili obecnej, gdzie kulturę traktuje się jako przestrzeń, na którym państwo pozostaje istotnym podmiotem. Zwłaszcza w obszarze ochrony dziedzictwa za granicą, system w dużej mierze opierał

się na zaangażowaniu społecznym oraz na wyężonej pracy urzędników, która wykraczała poza zwykłą realizację zadań zawodowych, a była swego rodzaju misją.

W pracy ważne będzie przedstawienie kamieni milowych osiągniętych w tym obszarze, chociażby takich jak wdrożenie systemu grantowego czy powołanie w 2017 roku Narodowego Instytutu Ochrony Polskiego Dziedzictwa za Granicą POLONIKA. Płaszczyzna polityczna wydaje się to być niezwykle ważna, ponieważ pozwala ona tłumaczyć dlaczego podejmowane są takie, a nie inne decyzje polityczne i dlaczego polityka przybiera taki kształt. Jednocześnie warto w niniejszej pracy zawrzeć wnioski wypracowane w innych dyscyplinach naukowych np. obszarze socjologii, konserwacji sztuki czy w naukach prawnych.

3. Zastosowanie metody i techniki badawcze

Z uwagi na złożoność opisywanego zjawiska oraz wieloaspektowy charakter niniejszej pracy, zastosowane zostały różne metody i techniki badawcze. Na początek przeprowadzono konceptualizację pojęć, która pozwoliła na precyzyjnie zdefiniować obszar badawczego w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego. Wiele pojęć używanych jest często zamiennie, takich jak: kresy i pogranicze czy zabytki i dobra kultury. Na potrzeby pracy została stworzona siatka pojęciowa, która określiła czym są: kresy, pogranicze, dawne ziemie wschodnie, dziedzictwo kulturowe, kultura, tożsamość i więź, jakie są relacje pomiędzy tymi pojęciami oraz umieszczono je w odpowiednim kontekście.

W dysertacji została użyta metoda neoinstytucjonalna, która pozwoliła na dokładne prześledzenie ewolucji polityki państwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Dokonano analizy aktów prawnych, omówiono proces ich powstawania od 1989 roku, a także realizację wynikających z nich zadań realizowanych przez podmioty takie jak: instytucje państwowe czy służba konserwatorska. Wykorzystana została również przez chwilę metoda historyczna, aby przedstawić genezę tego procesu. Dzięki metodzie neoinstytucjonalnej możliwe było dokonanie oceny funkcjonowania polityki państwa w zmiennych warunkach politycznych, przede wszystkim w odniesieniu do dziedzictwa pozostającego poza granicami kraju. Była ona również pomocna w przedstawieniu instytucji państwowych jako platformy do ochrony wspólnych wartości i punktów odniesienia do realizacji działań różnych grup społecznych. Tm samym w pracy wykorzystano także częściowo metodę behawioralną, by przedstawić postawy społeczeństw wobec dziedzictwa kulturowego.

Kolejną wykorzystaną metodą była metoda porównawcza, która pozwoliła na zbadanie polskiego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i zestawienie go z systemem ukraińskim. W rozdziale drugim i trzecim porównane zostało funkcjonowanie polskiej i ukraińskiej służby konserwatorskiej, które wspólnie realizują projekty konserwacyjne i restauratorskie. Ujęto zarówno

system kształcenia służby, jak i usytuowanie w systemie prawnym. Istotne było także porównanie zaangażowania społecznego polskich organizacji zarówno tych wewnątrz kraju, jak i istniejących na Ukrainie.

Zastosowaną w pracy techniką badawczą było przeprowadzenie wywiadów pogłębionych z przedstawicielami różnych środowisk, którzy uczestniczyli w ochronie polskiego dziedzictwa kulturowego na Ukrainie. Badanie to objęło zarówno urzędników państwowych, jak również stronę społeczną i środowiska kresowe. Celem wywiadów było przede wszystkim zbadanie, co kieruje reprezentantami poszczególnych środowisk w zajmowaniu się tą tematyką i jak oceniają oni istniejący system. Niezwykle ważnym jest uzyskanie odpowiedzi na pytania jak rzeczywiście wygląda współpraca strony polskiej oraz administracją na Ukrainie oraz jak funkcjonuje system ochrony dziedzictwa kulturowego na Wschodzie. A także jaki jest stan zachowania polskiego dziedzictwa kulturowego i propozycje kroków na przyszłość, by realizowana polityka była jak najefektywniejsza.

Metodą pomocną w pracy doktorskiej była także technika statystyczna zastosowana przy użyciu badań ankietowych na reprezentatywnych grupach, w których badano świadomość dziedzictwa kulturowego wśród polskiego społeczeństwa oraz stosunek do dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Istotne dla zakreślenia uwarunkowań do współpracy polsko-ukraińskiej były też badania dotyczące postrzegania siebie nawzajem przez Polaków i Ukraińców. Wykorzystano także dane statystyczne dotyczące m.in. wydatków budżetowych na projekty konserwatorskie oraz pomoc Polakom na Wschodzie. Zgromadzone dane pozwoliły na oszacowanie skali występujących zjawisk i podejmowanych przez państwo działań.

4. Literatura

Rozprawę poczyniono w oparciu o literaturę poświęconą ochronie dziedzictwa kulturowego, szczególnie w zakresie socjologii kultury oraz wyspecjalizowanych działań jak inwentaryzacja czy ochrona konserwatorska. Drugim ważnym obszarem były monografie i opracowania z nauki o polityce i administracji oraz stosunków międzynarodowych w zakresie stosunków polsko-ukraińskich oraz problemu mniejszości polskiej na Ukrainie autorstwa m.in. Zbigniewa Karpusa, Henryka Dominiczaka czy Władysława Andrzeja Serczyka. Jednak należy przyznać, że ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą, nie tylko na Ukrainie, ale i w innych krajach na Wschodzie, doczekała się dotychczas niewielu opracowań. Nieliczne są również prace dotyczące stosunku Polski do dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej, nie tylko w wymiarze kulturowym, ale także w obszarze polityki wschodniej. W literaturze ukraińskiej tematyka ta nie pojawia się praktycznie wcale, nawet ogólne prace w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego stanowią rzadkość, wyjątkiem są pojedyncze artykuły, np. Volodymyra Hulkevycha czy Dmytro Antoniuka.

Praca doktorska w dużym stopniu oparta została na analizie aktów prawnych, zarówno polskich, jak i ukraińskich, dlatego pomocne okazały się również prace i artykuły ukraińskich badaczy, dostępne również w języku polskim. Przede wszystkim dziedzictwo kulturowe zostało umiejscowione w ustawach zasadniczych, a także na poziomie ustawowym i innych aktów prawnych. Istotne było również przedstawienie umów międzynarodowych, pomiędzy Polską a Ukrainą, które regulowały współpracę w tym obszarze.

Pomocne okazały się także raporty i opracowania, które w większym stopniu przedstawiały problematykę związaną z obszarem ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą. Na szczególną uwagę zasługuje m.in. opracowanie Ośrodka Studiów Wschodnich z 2020 roku, a także raport z kontroli Najwyższej Izby Kontroli z 2016 roku, którego autorzy przedstawili zakres podejmowanych zadań oraz ich skuteczność.

Ważnym źródłem były także strony internetowe instytucji rządowych i instytucji kultury im podległych, a także organizacji pozarządowych, na których znajdują się aktualne dane na temat realizowanych projektów w zakresie inwentaryzacji i konserwacji zabytków na Ukrainie, wsparcia mniejszości polskiej, popularyzacji dziedzictwa dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Źródła internetowe również były istotne w analizie relacji międzyrządowych dotyczących np. Cmentarza Orłat Lwowskich czy kwestii tzw. rzezi wołyńskiej.

Niezwykle cennym źródłem były przeprowadzone wywiady pogłębione z osobami bezpośrednio zaangażowanymi w ochronę dziedzictwa kulturowego za granicą, nie tylko w ramach projektów grantowych Ministerstwa kultury i Dziedzictwa Narodowego, ale także zajmujących się kwestią pamięci o dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej. Wywiady te pomogły zweryfikować jak faktycznie ten system funkcjonuje, gdzie są jego słabe punkty oraz jaka jest skala potrzeb w dalszych działaniach.

5. Hipoteza badawcza

Hipotezą badawczą pracy jest założenie, że w Polsce po 1989 roku nie stworzono spójnego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego za granicą, który w sposób szczegółowy realizowałby politykę wobec dziedzictwa pozostającego za wschodnią granicą, ponieważ uznawano to za obszar narażający budżet państwa na nadmierne wydatki oraz mało istotny dla państwa i społeczeństwa.

6. Struktura pracy

W pierwszym rozdziale przeprowadzono konceptualizację pojęć ważnych dla omawianego problemu badawczego. Przedstawiono genezę pojęcia kultury, które doczekało się bardzo wielu definicji, a które to rzutuje na sposób rozumienia czym jest dziedzictwo kulturowe. Z uwagi na naturalne ograniczenia w pracy świadomie zrezygnowano z dogłębnej analizy tego pojęcia,

przytaczając krótki zarys historyczny oraz wybrane definicje, odpowiednie do określenia polityki państwa w tym obszarze. Ważne było przedstawienie, jak te pojęcia odnoszą się do realizowanej polityce kulturalnej i jak w niej jest usytuowana ochronę dziedzictwa kulturowego. Dla określenia właściwego kierunku prowadzonej polityki równie istotne było zdefiniowanie takich pojęć jak: polityka pamięci, tożsamość narodowa czy więź narodowa, co wynikało z przyjęcia szerokiej definicji dziedzictwa, nie tylko mającego wymiar materialny, ale również niematerialny. Takie podejście pomogło w późniejszych etapach pracy w przedstawieniu zależności pomiędzy ochroną zabytków, stosunkami dwustronnymi z państwem ukraińskim, zaangażowaniem społecznym i wsparciem dla mniejszości polskiej.

W pierwszej części pracy podjęty został również problem Kresów Wschodnich i tego w jaki sposób się je definiuje, gdzie leżą ich granice, jakie jest ich miejsce w polskiej kulturze i w jakich okolicznościach można się tym pojęciem posługiwać, a kiedy powinno się go zastąpić zwrotem dawne ziemie wschodnie Rzeczypospolitej. Wraz z tym pojęciem zostało również omówione pojęcie pogranicza, które jest obszarem wielokulturowym, ze zróżnicowanym dziedzictwem, co może skłaniać do posługiwania się nim także i w tym obszarze.

Drugi rozdział przedstawia polski systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, jego podstawy prawnych, działające w jego ramach podmioty oraz uwarunkowania w jakich funkcjonuje. Równie istotne w tym rozdziale było postawienie pytania, jakie istnieją możliwości ochrony dziedzictwa kulturowego za granicą w obecnym systemie oraz czy kwestia restytucji dóbr kultury ma jeszcze szansę być przeprowadzona, mimo dotychczasowych niepowodzeń. Rozwój obecnego systemu trwa od niemalże początku okresu transformacji, jednak wczesne lata 90. nie sprzyjały w opracowaniu i wdrożeniu skutecznych rozwiązań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, jak chociażby wsparcia dla prywatnych właścicieli zabytków czy digitalizacji. Należy wziąć także pod uwagę, że przedmiot działań jest bardzo mocno ograniczony przez możliwości finansowe państwa oraz przez stosunki bilateralne z państwami, z którymi Polskę łączy wspólne dziedzictwo.

Trzeci rozdział przedstawia rozwój stosunków pomiędzy Polską a Ukrainą i odpowiadał na pytania, jaką rolę w tych stosunkach pełni pamięć o dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej i w jaki sposób obecni w tych relacjach są Polacy żyjący na Ukrainie. Przedstawiony został także ukraiński system ochrony dziedzictwa kulturowego, ponieważ to on w pierwszej kolejności zajmuje się zabytkami i dobrami kultury na swoim terytorium. Państwo polskie, nawet gdy wspiera prace konserwatorskie, musi to czynić przy zgodzie tamtejszych władz. Stąd wynikło wypracowane rozwiązanie, jakim jest system grantowy, w którym udział biorą organizacje pozarządowe. Państwo polskie nie mogłoby oficjalnie przeprowadzać projektów na terenie Ukrainy, więc to rozwiązanie sprawdziło się w ochronie dziedzictwa wspólnego. W treści rozdziału zostały więc także przedstawione bariery współpracy, które ograniczają możliwości działania oraz omówione zostały

zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego na Ukrainie. Problemem w interpretacji ukraińskiego systemu jest dysonans, jaki jest obecny pomiędzy uchwalonymi przepisami prawnymi i deklaracyjną współpracą a ich rzeczywistym funkcjonowaniem, co weryfikowane zostało w wywiady pogłębionych z osobami czynnie uczestniczącymi w tych projektach.

Czwarty rozdział przedstawił dotychczasowe działania zrealizowane w zakresie ochrony wspólnego dziedzictwa kulturowego na Ukrainie. Pytanie jakie zostało postawione w tej części pracy to, jakie państwo polskie podjęło kroki zarówno w stosunkach polsko-ukraińskich, jak również ramach prowadzonej polityki kulturalnej i oświatowej. Ważne było odpowiedzenie na pytanie, co działo się w ramach społecznego zaangażowania w ratowanie dziedzictwa dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Przedstawione zostały rozliczne przykłady zarówno wsparcia dla Polaków na Ukrainie, płynącego ze środków budżetowych i realizowane w ramach zaangażowania społecznego. Omówiono także przeprowadzone przez organizacje pozarządowe projekty, a także problemy wynikające z odmiennego postrzegania wspólnego dziedzictwa, czego przykładem jest wieloletni konflikt o odbudowę i kształt Cmentarza Orłąt Lwowskich. Ważnym było także odpowiedzenie na pytanie, jaką politykę pamięci realizuje państwo polskie w stosunku do dziedzictwa kulturowego za granicą. Pamięć o dawnych ziemiach wschodnich przetrwała w społeczeństwie w dużej mierze utrwalana przez samych obywateli, którzy po 1945 roku musieli się mierzyć z celową polityką przekreślenia polskiej obecności na tych terenach, a po 1989 roku z brakiem zorganizowanej polityki w tym obszarze. Problemem, który uwidocznił się w prowadzonych przez państwo polskie działaniach jest brak przyjęcia spójnej wizji polityki pamięci wobec spuścizny dawnej Rzeczypospolitej, czemu towarzyszy chaos i brak zorganizowania. Jak również wyrazem tego jest brak podejmowanych działań w zakresie upamiętnienia spuścizny dawnych ziem wschodnich, która odzwierciedlałaby się w funkcjonowaniu placówki muzealnej poświęconej tym zagadnieniom. W obecnej chwili trwają prace nad Muzeum Ziemi Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej, jednak warto podkreślić, że podejmowane były próby prowadzenia takich placówek przez organizacje kresowe.

W piątym rozdziale poddano krytycznej ocenie politykę państwa polskiego w omawianym temacie, a także przedstawiono wnioski *de lege ferenda*. Zawarta została przede wszystkim odpowiedź na pytanie, jak do tej pory funkcjonował system ochrony dziedzictwa kulturowego za granicą w odniesieniu do dziedzictwa wspólnego na Ukrainie oraz jakie przyszłe działania powinny zostać podjęte, żeby usprawnić prowadzone działania. Z uwagi na fakt, że w obecnej chwili na terenie Ukrainy toczy się pełnowymiarowa wojna, nie ma na razie możliwości wprowadzenia teraz radykalnej zmiany polityki w tym zakresie, jednak w tym czasie można przygotować rozwiązania pod przyszłą współpracę. Jedną z możliwości jest wypracowanie nowego traktatu o współpracy polsko-ukraińskiej, które wyznaczą kierunki współpracy, ale także stosownych umów bilateralnych,

tak jak miało to miejsce w przypadku protokołów z 2007 roku dotyczących odbudowy Cmentarza Orłąt Lwowskich. Jednocześnie przedstawione zostały możliwe scenariusze zakończenia konfliktu, które mogą wpłynąć znacząco na możliwości przyszłych rozwiązań. Zarówno sytuacja polityczna, jak i ekonomiczna czy społeczna będą determinowały przyszły system ochrony dziedzictwa kulturowego na Ukrainie.

7. Weryfikacja hipotezy

Odpowiadając na pytanie czy hipoteza założona na początku pracy została potwierdzona, należy zdawać sprawę z pewnych ograniczeń i trudności. Hipoteza zakładała ocenę systemu ochrony dziedzictwa kulturowego. Jeżeli ten system będzie rozpatrywany jedynie przez pryzmat zabytków to można uznać, że system został stworzony. Trwało to wiele lat i nadal funkcjonuje przy ograniczonych możliwości budżetowych, jednak ostatnim etapem tworzenie się tego systemu było powołanie Instytutu Polonika. W obecnej chwili system ten należy oczywiście doskonalić, wspierać i poprawić błędy, ale można stwierdzić, że już istnieje. Natomiast w niniejszej pracy pojęcie dziedzictwa kulturowego zostało potraktowane szeroko, nie ograniczając go jedynie do kwestii zabytków, ale włączając w to język, dziedzictwo niematerialne czy pamięć. Jednocześnie powyższa praca została ujęta na polu nauk politycznych, przede wszystkim po to, aby zbadać zjawisko społeczno-polityczne, a nie tylko techniczny sposób przeprowadzenia projektów konserwatorskich na zabytkach. Rozpatrując daną tematykę w szerokim ujęciu należy zadać więc pytanie o systemowe rozwiązania dbania o pamięć o dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej, w jaki sposób prowadzona jest polityka pamięci oraz jakie wsparcie udzielane jest mniejszości polskiej na Ukrainie, która jest strażnikiem tego dziedzictwa narodowego. Wszystkie te polityki na tym obszarze działania państwa są ze sobą powiązane, dlatego w ujęciu politologicznym należy zbadać jak wpływają na siebie nawzajem. Dlatego w owej pracy nie można było ograniczyć się jedynie do kwestii ochrony dziedzictwa materialnego, ale należało ująć to w szerszej perspektywie, badając wpływ poszczególnych działań państwa na siebie, tak żeby móc potwierdzić, że polityka państwa odniesieniu do dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej nie była skoordynowana.

Należy więc stwierdzić, że w Polsce nie udało się jeszcze stworzyć spójnego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego za granicą. Oczywiście, nie oznacza to, że w danej kwestii nic się nie zmienia i wszelkie dotychczasowe prace należy ocenić negatywnie. Wręcz przeciwnie, przez ponad 30 lat uczyniono bardzo wiele by zinwentaryzować i uchronić od zniszczenia polskie dziedzictwo kulturowe. Działo się to jednak przy olbrzymim wysiłku wielu organizacji i osób, które nie tylko były pozbawione wsparcia państwowego, ale pokonywały bariery administracyjne, finansowe i organizacyjne, by móc to dziedzictwo ratować.

Warto jednak podkreślić, że ten system obecnie zaczyna się kształtować. Przez wiele lat wprowadzone przepisy prawa zdążyły już okrzepnąć i być zweryfikowane w realnym działaniu. W ostatnich latach powołano też wyspecjalizowaną instytucję, która zajmuje się właśnie polskim dzieciństwem za granicą, czyli Instytut Polonika, i mimo że w jej funkcjonowaniu przeszkodziła pandemia koronawirusa, a także trwająca wojna z Rosją, to po kilku latach jej dorobek już jest istotny, szczególnie w zakresie projektów edukacyjnych o dziedzictwie za granicą. Ułomnością tego systemu, w dalszym ciągu pozostaje kwestia wiedzy Polaków na temat Kresów Wschodnich. Przez ostatnie lata tematyka ta zaczęła być podejmowana nie tylko przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, ale zmiany w programach nauczania były zapowiadane także przez Ministerstwo Edukacji i Nauki. Pewne działania popularyzatorskie przeprowadza także Instytut Pamięci Narodowej, chociaż jeszcze się nie przebiły szerzej do świadomości społecznej.

Należy zdawać sprawę, że takie programy muszą trwać wiele lat, żeby osiągnęły zakładane rezultaty. Pociąga to za sobą olbrzymie koszty finansowe, gdyż prace konserwatorskie i restauracyjne wymagają udziału wysokiej klasy specjalistów, odpowiedniego budulca, a także poniesienia wszelkich kosztów organizacyjnych. Co więcej, prowadzenie takich zadań związane jest z dylematem, że przy braku odpowiedniej stałej ochrony konserwatorskiej na Ukrainie dany obiekt może ponownie popaść w ruinę w krótkim czasie i wówczas ponoszenie takich kosztów przez państwo polskie staje pod znakiem zapytania.

Potwierdzenie hipotezy nie jest więc takie jednoznaczne. Przez ponad 20 lat temat ten był bardzo zaniedbany w polityce kulturalnej Polski. Rzeczywiście, w ostatnich latach nastąpił przełom w tym zakresie, ale jeszcze trudno mówić o sprawnie działającym systemie. Być może zweryfikowanie tej hipotezy powinno nastąpić ponownie kilka lat po ustaniu działań wojennych, kiedy znowu będą przeprowadzone projekty ochrony dziedzictwa kulturowego. W tej chwili nie można określić kiedy by to mogło mieć miejsce. Realizację przeprowadzonych inwentaryzacji po 1989 roku i projektów konserwatorskich należy jednak ocenić dobrze. Osoby zaangażowane w ten proces wykazały się niezwykłą pracą i zaangażowaniem, z czego dzisiaj wszyscy możemy czerpać.

8. Wnioski praktyczne

Powyższa praca ujęła państwa ochronę dziedzictwa kulturowego w sposób szeroki, zgodny z rozumieniem dziedzictwa jako ogół obiektów, zarówno materialnych (zabytki), jak i niematerialnych (tradycje, zwyczaje, język). Jego ochrona jest więc zadaniem polityki państwa, która nie ogranicza się jedynie do projektów konserwatorskich czy restauracyjnych, ale obejmuje również i sferę edukacji czy politykę pamięci. W przypadku dziedzictwa pozostającego za granicą jego ochrona jest zadaniem wyjątkowo trudnym do zrealizowania ze względu na dualizm prawny i, jak w przypadku Ukrainy, skomplikowanych relacji i zaszłości historycznych. Przeprowadzona

w pracy analiza ukazała trudności w realizacji wyznaczonych zadań. Bariery jakie występują w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego nie występują jedynie w stosunkach bilateralnych, ale są także po stronie polskiej.

Wyzwaniem dla rozwoju stosunków polsko-ukraińskich i rozwijania współpracy w zakresie ochrony wspólnego dziedzictwa kulturowego powinien być regulowany przez nowy traktat pomiędzy obydwoma państwami. O potrzebie nowej umowy dwustronnej zaczęto mówić zdecydowanie więcej po rozpoczęciu działań wojennych w lutym 2022 roku. Dokument ten, by mógł być respektowany przez obie strony powinien opierać się na zasadzie równości. Ważną kwestią ujętą w zapisach powinno być wsparcie dla mniejszości zamieszkujących obydwa państwa, włącznie z zachowaną możliwością edukacji w języku ojczystym, jak również powinny się w nim znajdować zapisy dotyczące ochrony nad wspólnym dziedzictwem kulturowym i współpracy odpowiednich służb i instytucji państwowych. Dokument ten będzie stanowił podstawę do realizacji misji, jaką jest opieka nad Polakami mieszkającymi za granicą. Polityka państwa w tym obszarze powinna się skupiać nie tylko na wsparciu materialnym, ale również na zacieśnianiu więzi z Polską przez różnego rodzaju projekty i stypendia. Także wyzwaniem jest inwentaryzacja i wsparcie dla rozwijania i zachowania dziedzictwa niematerialnego, które do dzisiaj nie zostało dobrze zbadane i opisane. Bardzo ważne w krzewieniu polskiej kultury za granicą jest utrzymanie więzi z żyjącymi tam rodakami i wszelkie działania wspólnotowe.

W realizacji projektów nad wspólnym dziedzictwem kulturowym warto zacieśniać współpracę z badaczami ukraińskimi, nawet przy niesprzyjających tendencjach, związanych z napięciami wywołanymi trudną historią, należy podtrzymywać wszelkiego rodzaju spotkania oraz wspólne polsko-ukraińskie zespoły badawcze. Jednak koordynacja prowadzonych badań i projektów powinna się również dokonywać na poziomie krajowym, gdyż zdarzają się sytuacje, gdzie wewnątrz polityka jest sprzeczna. Dodatkowo powinno się zwiększać wsparcie finansowe projektów konserwatorskich i popularyzatorskich wspólne dziedzictwo kulturowe.

W budowaniu świadomości dziedzictwa dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej i jej wpływu na polską kulturę powinno się przyłożyć większą wagę do tworzącej się od dłuższego czasu, jednostki muzealnej, która będzie mogła rozwinąć badania, ale także będzie upowszechniała wiedzę w tym zakresie. Taka instytucja nie tylko będzie mogła być centrum wiedzy na ten temat, ale będzie mogła uporządkować i odtworzyć zgromadzone do tej pory w Polsce dziedzictwo kresowe.

Postulatem podstawowym jest wprowadzenie edukacji na rzecz dziedzictwa, która będzie obejmowała nie tylko wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego i uwarściwiała na nią, ale także będzie chroniła dziedzictwo dawnych ziem wschodnich poprzez przywrócenie wiedzy na jego temat w powszechnej świadomości Polaków. Świadomość własnego dziedzictwa i uwarściwienie na

nie pozytywnie kształtuje postawę zaangażowania w różne rodzaje ochrony, nie tylko w realizacji konkretnych projektów, ale także jego popularyzacja oraz zainteresowanie nim. Jest to zwykle istotne, ponieważ obojętność wobec dziedzictwa bardzo często doprowadza do jego degradacji.

Najważniejszym wnioskiem weryfikującym hipotezę pracy jest brak strategii państwa polskiego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Taki dokument jest stworzony w przypadku dziedzictwa kulturowego na terenie Polski w postaci *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, jednak w przypadku dziedzictwa pozostającego za granicą nie ma stworzonej strategii, stąd wszelkie działania są podejmowane doraźnie. W przypadku ochrony rozbudowanych obiektów takie rozwiązanie jest nieefektywne i powinno zostać zastąpione programami wieloletnimi, które to mogłyby być ujęte właśnie w przygotowanym programie. Nie wszystkie treści dotyczące przedstawionych wniosków mogłyby zostać w nim zawarte, takie jak np. edukacja, jednak zadaniem państwa powinna być koordynacja pełnionych zadań, które całościowo powinny obejmować problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej.